

Ю. А. Петрушэўская, дац., канд. філ. навук
(МДУ імя А. А. Куляшова, г. Магілёў)

ПЕРАКЛАДНЫЯ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫЯ БЕЛАРУСКА-ІНШАМОЎНЫЯ СЛОЎНІКІ (ТЭОРЫЯ І ПРАКТЫКА)

Пераклад прыказак з адной мовы на іншую выклікае некаторыя складанасці, таму гэтае пытанне даўно спрабуюць вырашыць многія лінгвісты. Падрабязна складанасці, звязаныя з перакладам фразем і парэмій, разгледжаны ў працах Ю. П. Саладуба, Л. Ф. Дзмітрыевай, С. Е. Кунцэвіч, Е. А. Марцінкевіч і інш.

На сённяшні дзень існуе шэраг розных па аб'ёме, структуры і колькасці моў полілінгвальныя слоўнікі прыказак. Першы буйны даведнікам такога тыпу стварыў галандскі гуманіст Э. Рагэрдамскі (1467–1536). Яго праца “Adagiorum Collectanea” (1500) была падрыхтавана на лацінскай мове з перакладам каля 3000 грэчаскіх і раманскіх прыказак. Пазней прыказкі, якія ўвайшлі ў гэты зборнік, былі перакладзены на многія еўрапейскія мовы і сталі часткай гэтых моў. Цікавымі для даследчыка таксама могуць быць наступныя выданні: шматмоўная калекцыя J. Gluski “Proverbs: A Comparative Book of English, French, German, Italian, Spanish and Russian Proverbs with a Latin Appendix” (1971) – просты пералік прыказкавых эквівалентаў; V. Mieder “Encyclopedia of World Proverbs” (1986) – прыказкі з розных моў падаюцца на адной мове-пасрэдніку і размяшчаюцца па ключавых словах; H. Cordry “The Multicultural Dictionary of Proverbs” (1997) – тэматычны прыцып размяшчэння прыказак розных моў, эквівалентнасць прыказак няважная; G. Ley “International Dictionary of Proverbs” (1998) – прыказкавыя адзінкі падзяляюцца на групы па мовах, мова падачы матэрыялу англійская; полілінгвальны парэміяграфічны даведнік E. Strauss “Dictionary of European proverbs” (1994) – дзе фундаментальна прадстаўлены прыказкавыя міжмоўныя эквіваленты і адпаведнікі; G. Paczolay “European Proverbs in 55 Languages, with Equivalents in Arabic, Persian, Sanskrit, Chinese, and Japanese” (2002) – дзе загалоўкавая адзінка з’яўляюцца не прыказкай, а структурнай прыказкавай мадэллю, якая можна вызначацца як інварыянтная ў адносінах да тэсных па лагічнай структуры і зместу прыказак у розных мовах.

Большасць з пералічаных вышэй шматмоўных калекцый прыказак не маюць пад сабой метадалагічных падстаў выяўлення крытэрыяў вызначэння ўніверсальнасці або інтэрнацыянальнасці

6. СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС. ПРОБЛЕМЫ ТЕКСТОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ КНИГОЗДАНИЯ

парэміялагічных адзінак мовы. Аднак метадалагічна абгрунтаванае размежаванне агульнага і спецыфічнага ў парэміялагічнай сістэме моў свету з'яўляецца неабходным кампанентам іх тыпалагічнага апісання. Выкладчыкамі факультэта замежных моў МДУ імя А. А. Куляшова ў перыяд з 2006 па 2020 гг. былі распрацаваны, апублікаваны і ўкаранены ў вучэбны працэс шэраг перакладных слоўнікаў прыказак.

Першай спробай была серыя двухмоўных парэміялагічных слоўнікаў сучаснай беларускай мовы і пэўных еўрапейскіх моў. У аснову складання гэтых слоўнікаў быў пакладзены дыферэнцыяльны прынцып.

Пры параўнанні фразеалагічных і парэміялагічных сістэм розных моў, на думку Я. Я. Іванова, у аспекце супастаўлення зместу (семантычная структура) і формы (лексічнай і / або граматычнай структуры) устойлівых адзінак трэба зыходзіць з наяўнасці наступных магчымых тыпаў іх міжмоўных падабенстваў і разыходжанняў паводле поўнага або частковага супадзення / несупадзення семантыкі і лексічна-граматычнай структуры фразеалагічных ці парэміялагічных адзінак (усяго 9 тыпаў): 1) адзінкі, якія супадаюць цалкам паводле свайго зместу і не супадаюць у фармальным плане; 2) адзінкі, якія супадаюць цалкам паводле свайго зместу і толькі часткова ў фармальным плане; 3) адзінкі, якія супадаюць цалкам як паводле свайго зместу, так і ў фармальным плане; 4) адзінкі, якія супадаюць толькі часткова паводле свайго зместу і не супадаюць у фармальным плане; 5) адзінкі, якія супадаюць толькі часткова як паводле свайго зместу, так і ў фармальным плане; 6) адзінкі, якія супадаюць толькі часткова паводле свайго зместу і цалкам у фармальным плане; 7) адзінкі, якія не супадаюць як паводле свайго зместу, так і ў фармальным плане; 8) адзінкі, якія не супадаць паводле свайго зместу, але супадаюць часткова ў фармальным плане; 9) адзінкі, якія не супадаць паводле свайго зместу, але супадаюць цалкам у фармальным плане.

Аднак аўтары слоўнікаў лічаць, што найбольшую значнасць і каштоўнасць пры міжмоўным супастаўленні ўяўляюць сабой першыя чатыры тыпы, напр.: *All is not gold that glitters* (1) прыказкі супадаюць цалкам як па семантыцы, так і па лексіка-граматычнай структуры = *Не ўсё тое залата, што блішчыць* (2) прыказкі супадаюць цалкам па семантыцы і толькі часткова па лексіка-граматычнай структуры = *Не ўсё тое золата, што светіць*; (3) прыказкі супадаюць цалкам па семантыцы і не супадаюць па лексіка-граматычнай структуры ~ *Не ўсё мёд, што салодкае* або *Не ўсё тое смачна, што ўзорная*; (4) прыказкі супадаюць толькі часткова па семантыцы і не

супадаюць па лексіка-граматычнай структуры \approx *Не кожная блішчастая стрэльба добра страляе* [1, с. 5].

У першым даведніку з гэтай серыі “Беларуска-нямецкі парэміялагічны слоўнік” (2006) Я. Я. Іванова і Н. К. Раманавай [4] апісваецца каля 500 прыказак, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове, і больш за 800 эквівалентных ім нямецкіх прыказак, якія таксама шырока ўжываюцца ў сучаснай нямецкай мове. Беларускія прыказкі як загалюкавыя адзінкі падаюцца ў алфавітным парадку. Склад слоўнікавага артыкула: беларуская прыказка, сінанімічныя загалюкавай прыказцы парэміялагічныя адзінкі (калі ёсць), нямецкія адпаведнікі. У канцы слоўніка змешчаны спіс нямецкіх прыказак у алфавітным парадку, кожная з якіх адсылаецца да свайго беларускага эквівалента праз адпаведны нумар.

У другім даведніку “Русско-белорусский паремиологический словарь” (2007) падрыхтаваным Я. Я. Івановым і В. М. Макіенка [2] увайшлі 300 парэміялагічных адзінак рускай мовы. Рускія прыказкі падаюцца ў алфавітным парадку. Кампаненты слоўнікавага артыкула: руская прыказка (разам з яе варыянтамі і факультатыўнымі кампанентамі); стылістычная памета (калі неабходна); семантычна тоесныя, сінанімічныя і/або блізкія па зместу рускія прыказкі са склада слоўніка (калі ёсць); тлумачэнне зместа і характарыстыка сітуацыі выкарыстання рускай прыказкі; беларускія адпаведнікі. У канцы слоўніка змешчаны спіс беларускіх прыказак і іх рускіх адпаведнікаў, што дазваляе карыстацца слоўнікам як даведнікам рускіх адпаведнікаў да беларускіх парэмій.

У трэцім даведніку “Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік” (2007) Я. Я. Іванова і С. Ф. Івановай [3] апісваецца больш за 200 польскіх прыказак і каля 1100 эквівалентных ім беларускіх прыказак. Польскія прыказкі як загалюкавыя адзінкі падаюцца ў алфавітным парадку. У такім жа парадку падаюцца беларускія адпаведнікі ў правай частцы слоўнікавага артыкула. Слоўнікавы артыкул складаецца з наступных кампанентаў: польская прыказка (у дужках варыянтныя і факультатыўныя кампаненты); беларускія адпаведнікі, якія падаюцца з улікам варыянтных (у круглых дужках) і факультатыўных (у ламаных дужках) кампанентаў і дыферэнцыруюцца паводле вызначаных чатырох асноўных тыпаў міжмоўных парэміялагічных адпаведнікаў; сінанімічныя або блізкія па сэнсе загалюкавай парэміі польскія прыказкі, якія падаюцца ў канцы слоўнікавага артыкула. У канцы слоўніка змешчаны “Спіс польскіх прыказак”, іх “Лексічны паказальнік” і алфавітны паказальнік “Беларускія адпаведнікі”.

6. СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС. ПРОБЛЕМЫ ТЕКСТОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ КНИГОИЗДАНИЯ

Наступны, “Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік” (2009), які быў падрыхтаваны І. С. Дубасавай, С. Ф. Івановай, Я. Я. Івановым, Н. П. Пятровай, С. А. Пушкаровай, – чацвёрты даведнік з гэтай серыі, у якім апісваецца каля 300 англійскіх прыказак і больш за 1300 эквівалентных ім беларускіх прыказак [1]. Англійскія прыказкі як загалоўкавыя адзінкі слоўнікавых артыкулаў падаюцца ў алфавітным парадку (не зважаючы на артыклі). У такім жа парадку падаюцца беларускія адпаведнікі ў правай частцы слоўнікавага артыкула. Слоўнікавы артыкул складаецца з наступных кампанентаў: англійская прыказка, літаральны пераклад англійскай прыказкі на беларускую мову, сінанімічныя загалоўкавай парэміі англійскія прыказкі, беларускія адпаведнікі, блізкія па сэнсе загалоўкавай парэміі англійскія прыказкі. У канцы слоўніка змешчаны “Спіс англійскіх прыказак”, іх “Лексічны паказальнік” і алфавітны паказальнік “Беларускія адпаведнікі”.

Прыклад слоўнікавага артыкула ў пералічаных вышэй слоўніках.

A creaking tree stands long (Кус 942) ♦ Скрыпучае дрэва доўга стаіць.

Сін.: **A creaking gate hangs long on its hinges** (К 68)

= Скрыпучае дрэва доўга стаіць (ПП 2-216)

= Скрыпучае дрэва доўга стаіць (Я 169)

~ Гнілое дрэва доўга жыве (ПП 2-214)

~ Пахілага дрэва вецер не ломіць (Я 197)

~ Рыпіць, рыпіць, але доўга прастаіць (ПП 2-217)

~ Скрыпучае дрэва два вякі жыве (ГТП 2-216)

~ Скрыпучае дрэва стаіць, а здаровае ляціць (ПП 2-216)

≈ Гнуткага дрэва вецер не зломіць (Я 78)

≈ Скрыпліва дрэва перажыве і здаровае (ПП 2-216)

≈ Скрыпучае дрэва перастаіць здаровае (Я 169)

Параўн.: **A mended jug lasts two hundred years** (Кус 36) [1, с. 8].

Беларуска-іншамоўны слоўнік “Універсальны і інтэрнацыянальны кампаненты ў парэміялагічным складзе беларускай мовы” (2020) [5] падрыхтаваны Ю. А. Петрушэўскай змяшчае больш за 950 беларускіх, каля 8600 іншамоўных прыказак. У даведніку змешчаны ўніверсальныя і інтэрнацыянальныя адзінкі прыказкавага мінімуму, асноўнага прыказкавага фонду, прыказкавага складу сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Падаюцца іншамоўныя аналагі беларускіх прыказак з славянскіх, раманскіх, германскіх, балтыйскіх, фіна-вугорскіх, грэчаскай, лацінскай, арабскай, кітайскай персідскай, турэцкай, японскай і іншых моў. Пры складанні слоўніка выкары-

стоўваўся сінхранічны падыход, як найбольш мэтазгодны, з пункту гледжання аўтара, для вызначэння іншанацыянальных (агульных з іншымі мовамі) прыказак беларускай мовы – такіх прыказкавых адзінак, якія складаюць іншанацыянальны кампанент парэміялагічнага фонду мовы, г. зн. паводле сінхранічнай пракцыі маюць у парэміялагічных фондах іншых мовах аналагічныя (або суадносныя) па структурных мадэлях адзінкі (г. зн. такія прыказкі, якія сустракаюцца не толькі ў беларускай, але і ў іншых мовах).

Паводле сінхранічнага падыходу ўсе агульныя з іншымі мовамі прыказкі ў беларускай мове размяжоўваюцца на дзве якасна і колькасна нераўважныя групы: інтэрнацыянальныя адзінкі – тыя прыказкі, што сустракаюцца ў беларускай і іншых мовах, адносіны паміж якімі абавязкова маюць характар моўнай роднасці ці моўных кантактаў; універсальныя адзінкі – тыя, што сустракаюцца ў беларускай і іншых мовах, адносіны паміж якімі не абавязкова маюць характар моўнай роднасці ці моўных кантактаў.

Такое размежаванне іншамоўных прыказак паўплывала на структуру даведніка, які складаецца з дзвюх частак – “Універсальныя прыказкі” і “Інтэрнацыянальныя прыказкі”. Будова слоўнікавага артыкула ў даведніку выглядае наступным чынам.

Адзін дурань можа задаць (задасць) столькі пытанняў, што дзесяць (сем) разумных не адкажуць [СБП 40].

Польск.: Co jeden głupi kupi, to dziesięciu mądrych nie sprzeda [НКРР I 5; МС 84]; Jeden głupi zepsuje, a tysiąc mądrych nie naprawi [МС 84].

Руск.: Один дурак больше может вопрошати, нежели десять умных отвещати [БСРП 313]; Один дурак за час спросит больше, чем десять мудрецов сумеют ответить за год [БСРП 313].

Укр.: Один дурень може такого наговорити, що й десять розумних не зможуть понятити [МС 84]; Один дурень камінь у воду кине, а десять розумних не витягне [ПП II].

Англ.: A fool may ask more questions than the wisest can answer [CDP 138]; A fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years [CDP 138].

Ням.: Ein Narr kann meht fragen, als sieben Weise antworten [CDP 138]; Ein Narr fragt viel, worauf kein Kluge antworten [CDP 138; МС 84].

Ісп.: Más fácil es al burro preguntar, que al sabio contestar [CDP 138]; Un loco puede hacer tantas preguntas en una hora, que un sabio no las podría contestar en un año [CDP 138]; Un tonto puede hacer tantas preguntas en una hora, que un sabio no las podría contestar

6. СОВРЕМЕННЫЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС. ПРОБЛЕМЫ ТЕКСТОЛОГИИ В КОНТЕКСТЕ КНИГОЗДАНИЯ

en un año [MC 84]; Más puede preguntar un necio que responder un cuerdo [MC 84].

Im.: Un matto sa piu domandare che sette savi rispondere [CDP 138]

Фр.: Un fou fait plus de questions qu'un sage deraisons [CDP 138]
[5, с. 110].

Слоўнік універсальных і інтэрнацыянальных прыказак у беларускай мове дае магчымасць не толькі правільна ідэнтыфікаваць паходжанне прыказак, але і дакладна размяжоўваць прыказкавыя і крылатыя адзінкі. Напрыклад, шырока вядомае выслоўе *Адзін за ўсіх <i>use za аднаго* вызначаюць звычайна як крылаты афарызм, які паходзіць з рамана “Тры мушкетёры” (1844) французскага пісьменніка Аляксандра Дзюма-бацькі (1802–1870), дзе ўжываецца ў якасці дэвіза галоўных герояў твора – верных і самаадданных сяброў Атоса, Партоса, Араміса і Д’Артаньяна (фр. *Tous pour un, un pour tous*). Лічыцца, што ў раман А. Дзюма-бацькі гэты афарызм трапіў з паэмы “Лукрэцыя” (1594) англійскага паэта і драматурга Уільяма Шэкспіра (1564–1616), дзе ўжываецца ў крыху змененай форме англ. *One for all, all for one we gage*. Аднак на самой справе гэты афарызм ужо ў часы Шэкспіра ўжываўся ў англійскай мове як інтэрнацыянальная прыказка (англ. *One for all, all for one*), што была вядомая многім еўрапейскім народам і паралельна функцыянавала ў інверсаванай форме (ням. *Einer für alle, alle für einen; Alle für einen, einer für alle*; польск. *Jeden za wszystkich, wszyscy za jednego; Wszyscy za jednego, jeden za wszystkich* і інш.).

Беларуска-іншамоўныя слоўнікі прыказак можна выкарыстоўваць у сферы адукацыі пры выкладанні беларускай мовы ў ВНУ і школе, а таксама ў сферы рэдагавання літаратурных і публіцыстычных тэкстаў і пры іх перакладзе (з беларускай мовы на іншыя мовы свету).

Літаратура

1. Дубасава, І. С. Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік = English-Belarusian Paremiological Dictionary / І. С. Дубасава, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. П. Пятрова, С. А. Пушкаркова ; пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2009. – 240 с.

2. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2007. – 242 с.

3. Іванова, С. Ф. Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polskobiałoruski słownik paremiologiczny / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў; прад. і ўступ. артыкул Я. Я. Іванова. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – 192 с.

4. Іваноў, Я. Я. Беларуска-нямецкі парэміялагічны слоўнік = Belarussisches-Deutsch paremiologisches Wörterbuch / Я. Я. Іваноў, Н. К. Раманава. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 108 с.

5. Петрушэўская, Ю. А. Універсальны і інтэрнацыянальны кампаненты ў парэміялагічным складзе беларускай мовы: беларуска-іншамоўны слоўнік : больш за 950 беларускіх, каля 8600 іншамоўных прыказак / Ю. А. Петрушэўская. – Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2020. – 316 с.